

דעת תבונות

על

עיקרי האמונה

ההשגחה, השכר ועונש, ביאת המשיח
תחיית המתים וחידוש העולם והכל בדרך השכל בראי

הקבלה

של הזוהר, תורת האריז"ל והגילויים הנפלאים של

האור הבהיר החסיד והקדוש

רבינו משה חיים לוצאטו זיע"א

ונוסף לו: פירוש "אור השכל", המלקט מכל כתבי
הרמח"ל המקבילות על כל נושא.

מאמרים ועיונים על: היחוד, הרע, הנהגת המשפט, הנהגה העיקרית

חילקנו את הספר לעשרה פרקים, ובין הפרקים באים הכללים ראשונים.

ובסוף הספר הבאנו

הפתחים של הקל"ח פתחי חכמה

עשרה פרקי משנה של כללות האילן

נערך ונסדר בסייעתא דשמיא

ע"ה מרדכי שריקי ס"ט

מכון רמח"ל

ירושלים תובכ"א

כ"ו אייר התשס"ג

יוצא לאור ע"י
מכון רמה"ל

רח' קצנלבוּגן 73
ת.ד. 43204
ירושלים 91400
טל: 02-6535101
פקס: 02-6510821
www.ramhal.com

Ramhal Institute
Jerusalem

כל הזכויות שמורות
נרפס בישראל
All Rights Reserved
Printed in Israel
הפקה - יוחנן לוטפי
052-2578460

תּוֹכֵן עֲנִינִים

מבוא מהמו"ל 5

דַּעַת תְּבוּנוֹת

פּרָק ראשון: [א-יא] החיוב לדעת עיקרי האמונה ..... א

פּרָק שני: [יב-נח] היחוד והחסרון ..... ז

מאמר: היחוד ..... סא

כללים ראשונים [א-ז] ..... סז

פּרָק שלישי: [נט-צה] תחיית המתים וזיכור הגוף ..... עג

כללים ראשונים [ח-ט] ..... קח

פּרָק רביעי: [צו-קלג] מציאות הרע ותיקונו ..... קיג

מאמר: הרע-ההיפך של היחוד ..... קסח

כללים ראשונים [י-יט] ..... קפא

פּרָק חמישי: [קלד-קנז] השכר ועונש - הנהגת המשפט ..... קפז

מאמר: הנהגת המשפט ..... רל

כללים ראשונים [כ-כד] ..... רלז

פּרָק שישי: [קנה-קס] ההשגחה והנהגת המשפט ..... רנא

כללים ראשונים [כה-לג] ..... רעט

פּרָק שביעי: [קסא-קעא] ביאת המשיח והנהגת התיקון הכללי ..... רפז

מאמר: צדיק ורע לו - ההנהגה העיקרית ..... שיד

כללים ראשונים [לד] ..... שכט

פּרָק שמיני: [קעב-קער] ההנהגה והזמן ..... שלג

כללים ראשונים [לה] ..... שלט

פּרָק תשיעי: [קעה-קיז] הנבואה ..... שמא

כללים ראשונים [לז] ..... שנח

פּרָק עשירי: [קצא-קצה] חידוש העולם - יש מאין ..... שנט

נספחים

כללות האילן ..... שסט

קל"ח פתחי חכמה ..... שצד

מבוא לדעת תבונות

יתרומם המאציל וישתבח הבורא, היוצר והעושה כל נעשה על כל חסדיו המרובים אשר החיינו וקיימנו להוציא את הספר הנודע בתהילות ישראל: דעת תבונות עם הפירוש: אור השכל.

הרמח"ל - איש האלוקים אשר התגלו אליו מלאכי אלוקים חיים כבש את עולמה של הקבלה; ועם ספריו דעת תבונות ודרך ה' כבש עולמה של מחשבת ישראל. אחרי המורה הנבוכים (ובמידה מסוימת ספר המדע וכמה הקדמות של הרמב"ם) לאט לאט תפס רבינו הרמח"ל את המקום הראוי לו: ראש שבטי ישראל. אין רב, אין תלמיד חכם, אין הוגה שלא נשען על דבריו, גילוי והגיונו של הרמח"ל שכל תורתו - תורה משה מסיני.

אין ספק שעולמו של הרמח"ל הוא עולמה של הקבלה; עם גילוי התקנות של ישיבה של "מבקשי ה'", ועם הלימוד של הזהר במשך כל היום, ובנוסף לכל חיבוריו בקבלה, מסתמנת דמותו האמיתית של החסיד, המקובל והקדוש.

החידוש הגדול אצל רמח"ל בהגות הקבלה הוא: שידיעת חכמת האמת אינה ידיעה טכנית בלבד, "ש'לדעת רק שם הספירות והפרצופים וכל הנמצא בהם, בלא דעת מה טיבם, ולמה הם, אין זו ידיעה כלל" (מ' הויכוח עמ' סב; לה-לט). חכמת הקבלה איננה רק "חכמת סדרי פעולות המאציל", אלא חכמה עמוקה המתארת ההנהגה האלוקית, "איך יוצא [הכל] מן הרצון העליון, ואיך מתנהג הכל בדרך נכון מן האל האחד ב"ה, לגלגל הכל להביאו אל השלמות הגמור באחרונה" (קל"ח פתח א, עמ' א).

הרמח"ל מחלק שלש כוונות בחכמת האמת, שהן בעצם שלש כוונות - זו לפנים מזו - בתכלית הבריאה!:

---

1. עיין אגרות פתחי חכמה ודעת, עמ' תד: "שלשה מיני ידיעות זו לפנים מזו יש בחכמת האמת, והם נמשכים מידיעת הכוונה של בריאות העולם. הכוונה השמחית הוא שהמאציל ית"ש ברא את עולמו לתת מקום לתוארים, כמ"ש בריש אוצרות חיים, שהוא לקרוא רחום וחנון ארך אפים, וכיוצא. ואחר זה נמשך כל ידיעת האילן הקדוש עם כל ענפיו. וזה נקרא ידיעת התוארים, לדעת כמה תוארים יש, והיינו כמה מדות, כמה ספירות, ובאיזה סדר הם מסודרים, ואיך נשתלשלו זה מזה, (ואיך) [ואיך] הידיעה הזאת מתפשטת חוץ לגבול הזה. ידיעה השניה בענין הכוונה, הוא, שהמאציל ית"ש ברא את העולם להיטיב לנבראים הפכה שלימה - שיקבלו בזכות ולא בצדקה. ועל כן שם כל הסדר הגדול הזה, סוף סוף אחר הרע בא הטוב. והס"א נאבדת, והקדושה

- (1) ידיעת מידותיו
- (2) ההטבה
- (3) גילוי יחודו

אצל הרמח"ל העסק בחכמת הקבלה הוא לא עסק בידיעת מידותיו - שהרי ממילא אינם מתארים אותו, אבל העסק הוא בהנהגה ותכליתה: גילוי יחודו. הבירור של הנהגת ה' את עולמו, דהיינו איך ה' יתברך מנהיג את בראיו ולקראת מה הוא מנהיגם, זאת בעצם המצוה של ידיעת ה' ע"פ הפסוק: וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלוקים (דברים ד, לט; ד"ת סי' לד). אצל הרמח"ל הקבלה איננה עוד סניף ביהדות, כגון: המדרש, המוסר וכו', היא העצמות של היהדות. "כי כל חכמת האמת אינה אלא חכמה מראה אמיתת האמונה - להבין כל מה שנברא או שנעשה בעולם, איך יוצא מן הרצון העליון, ואיך מתנהג הכל בדרך נכון מן האל האחד ב"ה, לגלגל הכל, להביאו אל השלמות הגמור באחרונה" (קל"ח, פתח א, עמ' א).

הקבלה היא המשא ומתן באמונה; והעניינים הנשגבים האלה של ידיעת ה' והנהגת עולמו אינם דברים פשוטים, שדי בהם קבלה סתם², אלו דברים שמעונים בירור ועיון גדול, לפחות כמו הש"ס³. עלי ידי הרמח"ל תורת הקבלה נהפכה לתורת האמונה, אבל דא עקא הלשון של

נשלמת. ואז יקבלו כל הנשמות בזכותם. וכן הוצרך שלפעמים תשלוט הסי"א, או האומות העולם, עד שיטהרו ישראל. ואחר זה - נמשך הנהגות כל המדות. ומי שלא הגיע לידיעה זו נקרא שלא הבין כלום. ידיעה השלישית] בכונה, שהיא ידיעה נפלאה מאוד, והוא שהמאציל ית"ש רצה לגלות יחודו, להראות כי אני ראשון ואני אחרון, ועל כל פנים כל קללה תהפך לברכה, וכל רע יחזור לטוב. וז"ל: אודך ה' כי אנפת בי וכו'. ואחר זה נמשך הידיעה של כל הספירות - שחוזרות כולם אל היחוד העליון של הא"ס ב"ה. וזה הדבר לא הושג כל כך בדורינו. והוא באמת עיקר אמונתו של ישראל - לדעת יחוד המאציל ית"ש, ולהגיע לזאת הידיעה צריך [יגיעה] הרבה. ומי שהגיע [הוא] המבין כל ענייני החכמה בעומק גדול. אך מי שלא הגיע לפחות לשנייה - ודאי לא הבין כלום".

2. ראה ד"ת סי' א, לד.

ראה ג"כ של"ה הקדוש, פרשת שמות, וארה: "למען תדע כי אין כיהו"ה אלהינו (שמות ת, ו), למען תדע כי אני יהו"ה בקרב הארץ (שם יח), בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ (שמות ט, יד). שלוש תדע אלה, הם - מציאות הש"י, והשגחתו, ויכולתו. אין כיהו"ה אלהינו כי הוא מחוייב המציאות, והוא הממציא את הכל - כל העולמות העליונים ותחתונים. כי אני יהו"ה בקרב הארץ, אמר על השגחתו יתברך. בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ, רומז על יכולתו יתברך, כי הוא יכול על כל היכולים. וכן נצטוונו לידע דבר זה בידיעה אמיתית, ולא די באמונה מצד הקבלה, רק ידיעה בלב מצד ההשגה, כמו שנאמר (דברים ד, לט), וידעת היום והשבות אל לבבך כי יהו"ה הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד. יהו"ה הוא האלהים זהו מציאת הש"י, בשמים ממעל ועל הארץ מתחת זהו השגחתו בעליונים ובתחתונים, אין עוד זה מורה על יכולתו. כי אין בלתו להיות בעל יכולת במוחלט, כי הוא יתברך יכול על כל היכולים, וברצונו יתברך נותן יכולת למי שירצה, וברצונו נוטל. וכל זה צריך לידע בלב ולהשיג נוסף על קבלת האמונה". ראה עוד מה שכתב שם מילים כדרכות, בדברו, דרך אגב על אלישע-אחר: "רק שפאמין מצד הקבלה בקל יוכל להתפתות לעיוב אמונתו אף כשהוא צדיק וישר ואינו הולך אחר עצת יצר הרע, כי אפשר שיפתוהו חטאים לומר כי אין ממש באמונה זו חס ושלום, והוא יהיה פתי להאמין וישנה אמונתו..". (הגהות לשער האותיות, ביאה כא)

3. בדרך חכמה הרמח"ל מציין שעיקר העיון יהיה באלקות, עיי"ש בסוף מסילת ישרים, מכון רמח"ל.

המקובלים היתה לשון של הנשמה, לשון שמעכבת את העיון השכלי והקלאסי שהתקבל עד כה בדרך הש"ס והראשונים. והנה דעת תבונות בא לתת עלים לתרופה; כיצד? היסודות של הקבלה (סוד הספירות, הצמצום, העולמות, שבירת הכלים, הפרצופים וכו') שהיו סתומים ומובנים רק ליודעי ח"ן, מתבררים בדרך השכל, להשביע נפש שוקקה לדעת את האמת.

על הספר

בערב ראש חודש אדר ב' של שנת התצ"ד, בתקופת הפולמוס והמחלוקת הגדולה שנפלה על הרמח"ל, סיים רבינו את החיבור שלו: ויכוח השכל והנשמה, הנקרא בשם: דעת תבונות. אינני יודע מי נתן לו השם הזה? אבל נראים כמה סימנים על בעלות הכותרת.

בשלהי של שנת תקע"ח נעשה העתק של כ"י לבקשת הרב מרדכי שמואל גירונדי (הוא כ"י ווארשא 174), הרמ"ש היה רבה של פאדובה. השער של הכ"י נכתב בידי הרמ"ש בעצמו: "דעת תבונות הנקרא מאמר הויכוח... בשרשי ראשי האמונה... בדרך שאלה ותשובה בין השכל והנשמה...". על פי כ"י זה הדפים ר' שמואל לוריא בשנת תרמ"ט את הספר הנ"ל בשם: דעת תבונות. בראשו באה הסכמת הרה"ג רבי ישעיה באסן (רבו של הרמח"ל) שנכתבה כארכעה חדשים אחר כך בכ"ח סיוון התצ"ד. הסכמה זו נדפסה ג"כ בס' האגרות של רמח"ל ובני דורו, אמנם (כנראה) על ויכוח אחר, הנקרא חוקר ומקובל. שכן בכל ההתכתבות בין רמח"ל ורבו ובני דורו הוזכרו כמה דברים שענינם⁴: מליצות יושר על חכמת הקבלה והתנגדות לספר שאגת אריה. גם רבני ויניציאה הודיעו שהחיבור אינו רק: "ויכוח שעשה בין החוקר והמקובל, להלהיב לבות בני אדם לדרוף אחר הקבלה, והוא (הרמח"ל) אומר שמנגד לספר שאגת אריה [ארי נוחם] שעשה הרב כמהר"ר אריה ממודינה"⁵. נמצאנו למדים שיש עירובי תחומין לגבי הויכוחים; מסקנתינו, החיבור שעליו היה הויכוח בין הרמח"ל לרבו ובני דורו⁶ - אם להדפיס או לא, זהו הויכוח של החוקר ומקובל. הויכוח של השכל והנשמה (דעת תבונות) העלים אותו רמח"ל מרבו, ולא הוזכר אפילו פעם אחת, לא באגרות ולא בכתבים אחרים. הראשון שגילה הספר דידן הוא הרמ"ש גירונדי, ולא ידענו עליו ממקורות אחרים.

בשנת תשמ"ג נדפס הספר ברוב הדר, מלווה בהערות ועיונים ע"י הרה"ג הרב חיים פרידלנדר זצ"ל עם הסכמות של גדולי הדור; מאז יצאו יותר מעשרה מהדורות, וכן ירבו. הרה"ג הרב חיים

4. ראה אגרות רמח"ל, הוצאת מכון רמח"ל, סי' צד, עמ' רעח.

5. ראה שם, עמ' רעו.

6. ראה שם, סי' קג, עמ' ש.

7. אחרי שרבני פרנקפורט הוציאו מרמח"ל את ה"כתב ההודאה" בי"ז בטבת תצ"ה לקח הרב יעקב פאפירש את הויכוח, בינתיים רמח"ל נסע לאמשטרדם וטרם הושב לו הספר. ראה אגרות, סי' קז, עמ' שכג.

פרידלנדר פתח שערים חדשים ועמוקים בהצגת ובהבנת תורת הרמח"ל, הוא הסיר את הקשיים וסלל לכני התורה הדרך אשר ילכו בה, אשרי חלקו.

לאחרונה, בשנת תשנ"ז הוציאו הרה"ג – הרב ספינר והרב גולדבלט הוצאה חדשה ומדוקדקת של דעת תבונות, מתוך כת"י הרמח"ל בעצמו (כת"י גינובורג 8761), מלווה בפירוש מילולי וגם הקבלות בכתבי הקבלה של הרמח"ל.

ובעת גם אנו העזנו להכניס ראשינו בעביה של קורה, ללכת בעקבות האריות ולאחוז בשיפוליה הנלימתם של הרבנים הגאונים הנז"ל, ולהוציא לאור תעלומה מהדורה חדשה, אשר תחזינה עיני מישרים.

על המהדורה החדשה

רוב המפרשים ראו בדעת תבונות תרגום הקבלה בלשון חדשה – הדרך השכלית. ובצדק ראו הקבלות בין קבלת האר"י והכללים [ראשונים] לבין רוב הפרקים של דעת תבונות⁸, ונראה בכך שהספר הוא כמו הקדמה, או פתיחה, או התעוררות לתורת הקבלה⁹. אמנם במהדורות הנ"ל עניין האמונה והעבודה בכלל, ובפרט באחרית הימים, לא בוררו כל צרכם. בספר הזה הרמח"ל לא בא רק לסכם בדברי האר"י מה שכבר כתב בחיבורים אחרים, אלא העמיק כמה סוגיות וגיילה דברים חדשים¹⁰ שאין להם אח וריע במקום אחר. ובפרט בענין התיקון הכללי, הרמח"ל פירש לנו בראי חדש סוד הרישא דלא אתידע – המולא. ענין הידוע של הספיקות דרדל"א מקבל כאן פן חדש, מובן כאן למה צריך שה' יתברך יעלים סיבת המאורעות עד שנראה מקרה אחד לכל, ובכך הוא ית' נותן מקום לתגבורת הרע, ולעבודה באמונה ובתיקון הכללי¹¹. בשום ספר וחיבור לא הוסברו מטרתו ותפקידו החיובי של הרע, וגם בשום ספר של הרמח"ל, לא פורש באופן פשוט ועמוק הצורך הגבוה של הרע עבור גילוי יחודי¹².

ולא זו אף זו, הספר דעת תבונות מגלה לנו דרך חדשה בעבודת האמונה, וזהו מה שרצינו, במהדורה דיון, להדגיש בראש ובראשונה. כבר בפתיחת הספר מעורר אותנו המחבר ל"ג עיקרי

8. ראה דעת תבונות של הרב פרידלנדר, וגם בהוצאת הרבנים ספינר – גולדבלט הוסיפו הקבלות עם הקל"ח.

9. הטעות הזאת חוזרת ונשנית כמה פעמים ברוב ספרי רבינו. הרבה חושבים שספרי הרמח"ל אינם רק בגדר של סכומים או/ועיונים בתורת הזוהר והאר"י, אבל כתבי הרמח"ל – בכללותם הם תורה חדשה בדרך העבודה והתיקון.

10. וכאן מקום להזכיר כמה עניינים אפוא הרמח"ל כתב חידושים עצומים בדעת תבונות: והם תגבורת הרע, וסוד תיקון הכללי (סוד המולא והרדל"א) ע"י העבודה של צדיק ורע לו, וענין שיש לו שליטה יחידית וגמורה במשך כל הזמן של העולם.

11. ראה מאמרינו על צדיק ורע לו.

12. ראה מאמרינו על הרע.

האמונה¹³; והגם שהבעיה העיקרית של הנשמה היא "ההשגחה": קרי ההנהגה, וסיבת המאורעות הקשים, הרמח"ל מנווט אותנו לתכלית הכל – סוד היחוד.

סיכום האמונה אינו להאמין שיש שם מצוי אחד ממציא כל נמצאים ובורא כל נברא, אלא "צריכים אנו להבין עוד, שאין שום שליט ומושל אלא הוא; ואין מנהיג לעולמו או לשום בריה בעולמו אלא הוא; ואין מעכב על ידו, ואין מונע לרצונו, וזהו ששליטתו יחידית וגמורה" (ד"ת סי' לו).

האמונה ביחוד, היא האמונה בשלטון היחיד, שיש רק רצון מוחלט אחד. וכדי לברר זאת, פירש והגדיר לנו המחבר את תכלית הבריאה, סוד מציאות האדם, מציאות הרע ותפקידו, הנהגת המשפט והאהבה והתיקון הכללי.

הידיעה של התיקון הכללי מקנה לאדם את האמונה ביחוד – שכל מה שברא ונעשה אינו אלא רצונו, והכל הוא רק להטיב לכל. האמונה הזאת היא המצטרפת באחרית הימים, בעת הסבל הגדול של היפך ההשגחה – בזמן תגבורת הרע¹⁴. נראה לענ"ד שיעודו של הספר הוא להסביר האמונה המיוחדת של עם ישראל ביחוד – שכל מה שעובר עלינו ועל כל העולם כולו אינו רק לקראת התיקון הכללי. אמונה זו היא האמונה בעיקרון של ביאת המשיח¹⁵.

רבינו רצה אפוא להכשיר ולהדריך את לכבות ישראל לעבודה הזאת באמונת היחוד והתיקון הכללי. דעת תבונות איננו הויכוח של החוקר ומקובל, אלא זהו הויכוח בין השכל והנשמה, דהיינו בין האמונה (הנשמה) לבין השכל. הספר הזה מברר עיקרי האמונה בראי הקבלה – דבר שהיה חסר עד כה.

בנוסף לכיוון החדש שציננו במהדורה החדשה, חילקנו הפרקים בהתאם, והוספנו פרקי הכללים [ראשונים] בין הפרקים של דעת תבונות; ובסוף הספר באים כל הפתחים של הקל"ח ועשרה פרקי משנה (כללות האילן) כדי להשלים החומר לאלו שרוצים להיכנס לעיון.

13. בהתחלה חשבתי שזה פיתוי למשוך הקוראים החוקרים ביסודי הדת להביא אותם לחכמת הקבלה. אח"כ בהתבונני באגרות של רמח"ל ובני דורו ובספר דידן חזרתי בי, ומסקנתי שבעיית האמונה היא העיקרית פה. ראה מה שכתבתי ברכב ישראל, עמ' 34; אגרות רמח"ל, הערה 349, עמ' ערה.

14. הרמח"ל פירש סוד התיקון הכללי ע"פ סוד הרדל"א של פרצוף עתיק; יצוין שהזוהר והאר"י שמו אותו בתחילת דרושי התיקון, אבל הרמח"ל שם אותו בסוף המהלך. סוף מעשה מחשבה תחילה, תחילת מחשבתו של המחבר היא לפרש התיקון הכללי וגילוי יחודו הנובע מזה. המחבר השתמש ביסודי קבלת האר"י כדי לפרש החידוש הנורא הזה.

15. זאת היא התשובה על התמיהה הידועה ללומדי דעת תבונות: אפוא הרמח"ל הסביר לנו העיקרון של ביאת המשיח, שיעד להסביר לנו בסי' ה; ראה עוד מה שכתבנו בהקשר זה בהערה 171.

זאת ועוד, חברנו בס"ד ארבעה מאמרים המסכמים ענינים גדולים בהיקף רחב, המאפשרים לקורא להסתכל באספקלריה המאירה של תורת הרמח"ל. המאמרים הם:

היחוד

הרע - היפך היחוד

הנהגת המשפט

צדיק ורע לו - ההנהגה העיקרית

[ועוד הוספנו כעת שתי הערות חשובות - על "זיכך הגוף" (בסוף סי' צה), ועל ה"יש מאין" (בסוף הספר).]

תכנית הספר

הדרך שלקח לו המחבר היא הדרך השכלית - דרך המלך לפרש כל סתום, אמנם לא מדובר כאן בשכל הטבעי אלא בשכל הנשפע, מעין רוח הקודש. בנידון דידן כותב הרמח"ל בדרך ה' (ה"ב, פ"ח, סי'יד) על השכל הנשפע¹⁶: "כי אמנם מה שהארם משכיל בשכלו על ידי עסקו האנושי לגבי מה שמשכיל ברוח שכל נשפע, אינו אלא כערך הגוף אל הנשמה". ברוח נשגבה זו נכתב הספר דעת תבונות. אין כעת שאלה: איך השכל (שהוא בדרך כלל במדרגה יותר נמוכה) יכול לענות ולהדריך את הנשמה? - היות שמדובר כאן בשכל הנשפע.

הרמח"ל לקח לו בס' דעת תבונות תכנית עצומה: לפרש לנו תורת האמונה - דהיינו: ההנהגה על פי יסודות הקבלה, להראות "שהכל מתנהג בדרך נכון" לקראת התכלית המיועד - גילוי יחודו. הנהגה ותכליתה - גילוי יחודו ועבודת ה' (ע"פ התיקון הכללי): אלו הם שני הצירים שעליהם סוכב הספר שלנו.

בהנהגה ישנם כמה סוגים: הנהגת האהבה והחסד (אריך אנפין), הנהגת המשפט והדין (זעיר אנפין), אמנם ההנהגה העיקרית - זו המזלא או התיקון הכללי. רק הנהגת התיקון הכללי יכולה לפתור לנו הרבה בעיות באמונה, כגון: צדיק ורע לו, רשע וטוב לו, וישר המשפט ומהות של האהבה. מבלעדי ההנהגה הזאת אין שום מעם להנהגות האחרות - החסד והדין, הרי סותרות זו

16. ראה מה שכתב הרב אבולעפיה, אור השכל, חלק י', ענין א': "וכן לאדם התחתון ד' [מדרגות] והם ג"כ נפש ושכל נשפע ושכל נבדל וסבה ראשונה לכל, והסבה הראשונה כוללת הכל והיא אחת לכל, והשכלים רבים הנבדלים והנשפעים והנפשות רבות, רק השכל הפועל עצמותו אחת ופעולותיו רבות מצד המקבלים שהם רבים. ומפני שהארם בעל חומר מחליף צורותיו הפרטיות, התחייב הפרד נפשו מגופו, כדי שתדבק בשכלה הנשפע לה, אשר בו השיגה עצמה וכל העצמים שלמטה ממנה, והשיגה ג"כ מציאות מה שלמעלה ממנה, אבל לא עצמותם, מפני שכל משיג ענין מושג בהשגה משתפת את שניהם בהיותה בפועל להיותם דבר אחד והנה השכל האנושי הנשפע מהשכל הפועל הנבדל, היא מדבקות את הנפש באלהיה, והדבור ההוא הוא סבת חיי הנפש הנצחיים בחיי אלהיה, כמו שנאמר על זה [דברים ד, ד] ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום ונאמר [דברים י, כ] את ה' אלהיך תירא ואתו תעבוד ובו תדבק ובשמו תשבע, וזו היא השגת השכל".